

Авторський науковий коментар Раїси Остапенко, лауреатки премії Роджера В. Сміта Інституту Зоряна (2023 р.)

24 листопада 2023 р.

Безневинні люди, що ховаються по підвалах та сховках. Нескінченні колонії депортованих. Мільйони жінок, дітей і людей похилого віку, які залишають свої помешкання в страху перед кровопролиттям. Прості жителі, що покійно віддаються стихії, беруть з собою лише домашніх тварин, трохи води і хліба – з надією знайти притулок в обіймах невідомості. Шляхи до безпеки, ведуть поміж згорілими автомобілями і всіяні обвугленими до невпізнання трупами. Леде тліючі вуглики ідентичності та пам'яті, що згасають у таборах перевиховання. Шалена агонія в очах – очі шукають близьких поміж штабелями трупів. Заціпеніння при вигляді світлин з нафарбованими нігтями на неживих пальцях, забруднених багною, і кадрів обезголовлень, кастрацій, позасудових розправ, дітей з піною на губах від задушливого газу і дітей, що втрачають кінцівки від касетних бомб. Оголені трупи і заручники, що стікають кров'ю, виставлені напоказ по всьому місту. Люди і тварини, що тонуть у штучному потоці. Інші варварства, скоєні під маскою прийнятності, респектабельності, помсти, війни і терору.

Ця картина перегукується з іншою епохою – а саме, з першою половиною ХХ століття, коли прогрімали дві світові війни і сталися дві найнадзвичайніші катастрофи в історії людства – геноцид вірмен і Голокост. Як несумісні вони зі світом, представники якого зобов'язалися захищати людську гідність за допомогою Конвенція про запобігання геноциду (1948) і Загальної декларації прав людини (1948) і вступили в нове тисячоліття з хором «Ніколи знову», з «молитвою, обіцячкою [і] клятвою», що ніколи більше не буде ненависті, «страждань невинних людей, розстрілів голодуючих, переляканих, заляканих дітей. І ніколи більше не буде прославляння низинного, потворного, темного насильства», – за словами Нобелівського лауреата Елі Візеля, який пережив Голокост.

Хоч, ці сцени жаху до болю свіжі: кожна з них відсилає до минулого десятиліття ХХІ століття, а деякі – до останніх тижнів. Гірке нагадування про крихкість людського життя і про здатність людини до жорстокості, вони викликають глибоке почуття скорботи, що втішається лише нудливою надією на те, що «ніколи знову» все-таки не залишиться просто нездійсненою мрією у світі, в якому насильство стало нормою. Незважаючи на ілюзію перепочинку в період після закінчення Холодної війни, дедалі очевиднішим стає той факт, що певні режими й організації вбачають у згвалтуваннях, катуваннях та інших злочинах проти цивільних осіб ефективну стратегію для досягнення політичних цілей. І найжахливіше – те, що більшість скоєних злочинів залишаються безкарними. Внаслідок цього багато простих людей починають вважати, що ці кричущі порушення прав людини – хоча вони і заслуговують на співчуття – зрештою є неминучими і навіть нормальними складовими конфлікту і геополітики. Однак, це зовсім не так. Подібна тактика є знаряддям війни і терору.

На жаль, незважаючи на нашу здатність до співпереживання, дуже багато людей обмежують своє почуття відповідальності так званім «всесвітом зобов'язань», яку соціологія Гелен Фейн визначає як «коло людей, які мають взаємні зобов'язання щодо захисту одне одного». Ця проблема тільки поглиблюється дезінформацією і напруженістю, так глибоко вкоріненою в «ідентичності» – у відчутті приналежності до чогось, заснованому на реальних або уявних відмінностях у культурі, політиці, класі, релігії, мові або расі. Саме тому геноцид – крайня форма насильства, що базується на ідентичності, – являє собою глибоко емоційне явище.

Через заперечення моральної відповідальності, внутрішньогрупові упередження, боротьбу за ресурси і поляризацію люди все частіше ставлять акцент на партикуляризмі, а не на універсалізмі. При цьому, вони заперечують багатовимірність власної ідентичності, підтримують амбіції «своєї групи» та розглядають представників «чужих» груп – навіть звичайних невинних – як ідну мішень відплати. Саме так прості люди опиняються нібито осторонь під час масового насильства або – що ще гірше – беруть участь у ньому.

Як дослідниця геноциду, котра спеціалізується на рятувальних операціях, я вважаю, що ми зобов'язані – в пам'ять про тих, хто віддав свої життя за перспективу «Ніколи знову» та заради майбутнього людства – знову сконцентрувати наші зусилля на виховання співчуття та боротьбі зі зневагою, дегуманізацією й іншими провісниками злочинів проти людяності не лише через наукові дослідження та взаємодію з гуманітарними організаціями, а й за допомогою демократизації знань про геноцид завдяки різним засобам масової інформації, глибокому і доступному для широкого загалу обговоренню ключових понять, а також завдяки ініціативам у сфері соціальної відповідальності, спрямованих на освіту, деескалацію, примирення і плюралізм. Як то кажуть, ми маємо виступити на захист інших, бо якщо ми цього не зробимо, то нікому буде виступити на наш захист.